

บทที่ 7

สรุปผลการวิจัย

การวางผังแบบจักรวาลคติ คือ รูปแบบการวางอาคารศาสนสถานที่มีการจัดวางเรื่องทิศและตำแหน่งสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องจักรวาลของแต่ละกลุ่มชุมชน แม้แต่กลุ่มชุมชนที่นับถือผีบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติก็มีระบบจักรวาลในแบบของตนเอง การจำลองจักรวาลให้เกิดขึ้นในชุมชนคือการสร้างศูนย์กลางของชุมชนให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม พื้นที่ที่ถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางจักรวาลจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับใช้ในการประกอบพิธีกรรมและเป็นศูนย์รวมความเชื่อมั่นของคนในชุมชน การใช้จักรวาลคติในการวางผังจึงเป็นรูปแบบของการนำความเชื่อมาใช้ร่วมกับการปกครองชุมชน

ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ศูนย์กลางวัฒนธรรมที่เผยแพร่แนวคิดเรื่องจักรวาลคติคือ ขอม อาณาจักรกัมพูชาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-18 มีรูปแบบการปกครองที่ใช้ระบบจักรวาลเป็นหลักทั้งทางนามธรรมและรูปธรรม ทางนามธรรมนั้นเรียกว่า "คติเทวราชา" เป็นคติที่ชี้ให้เห็นว่ากษัตริย์ขอมใช้ความเชื่อทางศาสนาสนับสนุนการสร้างบารมีและสร้างความชอบธรรมในการดำรงตำแหน่งผู้ปกครองสูงสุด ส่วนทางรูปธรรมเป็นการแสดงออกโดยจัดวางโครงสร้างผังเมืองแสดงการรวมศูนย์อำนาจที่มีลักษณะเลียนแบบระบบจักรวาล ดังจะเห็นได้จากผังของเมืองพระนครและนครธมซึ่งสะท้อนปรัชญาความเชื่อทางศาสนาที่อธิบายเกี่ยวกับโลกทั้งหมด มีปราสาทพระนครเป็นเครื่องหมายแทนเขาพระสุเมรุ ผังเมืองเป็นสี่เหลี่ยมอยู่ในลักษณะที่สมดุลโดยใช้ทิศ 4 ทิศเป็นแกน กำแพงเมืองและคูเมืองเป็นสัญลักษณ์แทนทวีปและมหาสมุทรที่ล้อมรอบโลก คติเทวราชาและระบบผังเมืองเช่นนี้ แสดงความหมายให้ราชธานีเป็นมากกว่าศูนย์กลางทางการเมืองเพราะเป็นศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์ของจักรวรรดิอีกด้วย

ขอมสร้างคติจักรวาลให้เป็นรูปธรรมในการวางผังเมืองและผังศาสนสถานที่มีการยึดหลักอย่างเคร่งครัด แต่เมื่อคตินี้แพร่เข้ามาในดินแดนประเทศไทย ซึ่งมีพุทธศาสนาเถรวาทเป็นความเชื่อหลัก ความเข้มข้นของการวางผังแบบจักรวาลคติคลายตัวลง และเมื่อแพร่เข้าสู่อาณาจักรล้านนาในลุ่มแม่น้ำปิงที่มีความเชื่อเดิมที่สืบเนื่องมาแต่อดีต จึงเกิดการผสมผสานความเชื่อที่เข้ามาใหม่กับความเชื่อเดิมกลายเป็นรูปแบบเฉพาะของตนเอง

ในดินแดนอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 เมื่อพญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่บนที่ราบลุ่มน้ำปิงในปี พ.ศ. 1839 พญามังรายวางผังกำแพงเมืองเชียงใหม่เป็นรูปสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัสขนาดใหญ่ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกันกับผังเมืองสุโขทัย แสดงถึงอิทธิพลจากสุโขทัยซึ่งสืบมาจากวัฒนธรรมขอมอีกทอดหนึ่งในการสร้างเมืองในคติจักรวาลที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสดังเช่น ที่เมืองพระนคร นครวัด นครธม ผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่เช่นนี้ไม่เคยมีมาก่อนในวัฒนธรรมไทยยวน และหลังจากสร้างเมืองเชียงใหม่แล้วก็ไม่พบการวางผังเมืองขนาดใหญ่เช่นนี้อีกในเขตวัฒนธรรมล้านนา ผังเมืองเชียงใหม่จึงเป็นรูปแบบพิเศษต่างกับเมืองอื่น ๆ

ผังเมืองเชียงใหม่ก็มีลักษณะพิเศษ แสดงการบูรณาการทางวัฒนธรรมระหว่างความเชื่อจากภายนอกผสมผสานกับความเชื่อในท้องถิ่นเดิม ประติมากรรมของเมืองเชียงใหม่ไม่ได้ตรงกันตามแบบอันเคร่งครัดของขอม แต่มีการเยื้องไม่ให้ประติมากรรมตรงกันซึ่งเป็นไปตามแบบคติพื้นเมือง แสดงการเลือกรับและการปรับใช้ให้เข้ากับวัฒนธรรมเดิมของตนเอง อันเป็นเอกลักษณ์ของดินแดนนี้

ในสมัยพญามังรายปกครองชุมชนลุ่มแม่น้ำปิง ที่มีเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองศูนย์กลางนั้น ไม่ได้ใช้ความเชื่อในพุทธศาสนาสร้างเอกภาพในการปกครองเมืองต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาในระยนี้ไม่โดดเด่น มีความสำคัญเทียบเท่ากับความเชื่ออื่น ทำให้ไม่ได้รับการหยิบยกขึ้นมาใช้เป็นพิเศษ ดังนั้นในการรวบรวมชุมชนของพญามังรายจึงเป็นความสามารถด้านการทหารและการปกครอง โดยที่พระองค์ไม่ได้เข้าไปสร้างหรือกำหนดให้ชุมชนต่าง ๆ เหล่านั้นมีโครงสร้างทางความเชื่อแหล่งเดียวกัน ชุมชนในสมัยพญามังรายจึงมีการนับถือผีบรรพบุรุษผู้เป็นผีเสื้อบ้าน ผีเสื้อเมืองที่หลากหลายต่างระดับ เป็นอิสระในความเชื่อต่อกัน ไม่ได้ขึ้นกับเมืองศูนย์กลาง รูปแบบการปกครองแบบรวมศูนย์ของพญามังรายจึงเป็นพระราชอำนาจส่วนพระองค์ที่ประกอบกับการอ้างอำนาจเหนือธรรมชาติ และอ้างความผูกพันทางเครือญาติโดยตรงกับแหล่งอำนาจสูงสุดที่ผู้คนในท้องถิ่นเคารพนับถือร่วมกัน

เมื่อพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ เข้ามามีบทบาทในเชียงใหม่สมัยพญากือนา เมืองเชียงใหม่จึงกลายเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พุทธศาสนาลังกาวงศ์ พุทธศาสนาในระยะนี้จึงเป็นรากฐานสำคัญทางสังคม เป็นกลไกในการจัดระเบียบทางสังคมในสมัยต่อมา

การสถาปนาพระธาตุดอยสุเทพบนภูเขาคีรีสิทธิ์ ใน พ.ศ. 1914 โดยพญากือนาเป็นจุดเริ่มต้นและแม่บทของวัฒนธรรมการสร้างพระธาตุบนภูเขาในล้านนา เป็นที่น่าสังเกตว่าการสถาปนาพระธาตุดอยสุเทพ เป็นการสถาปนาพระธาตุบนดอยคีรีสิทธิ์ซึ่งเป็นเขตอิทธิพลเดิมของชาวลัวะพื้นถิ่น ลักษณะดังกล่าวอาจอธิบายได้ว่า น่าจะเป็นพระราชโบายของกษัตริย์ล้านนาที่ต้องการนำพุทธศาสนาเข้าไปครอบงำความเชื่อดั้งเดิม เพื่อให้เกิดการยอมรับ สร้างความชอบธรรม

ในการปกครอง และเพื่อควบคุมชนเผ่าพื้นเมืองให้อยู่ในพระราชอำนาจ ทำให้กษัตริย์ล้านนาสามารถควบคุมกลุ่มชนพื้นเมือง โดยใช้พุทธศาสนาสร้างศูนย์รวมความศรัทธาในสิ่งเดียวกัน ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาลัทธิวาทสวได้รับการยอมรับและแพร่หลายออกไป คติการสร้างพระธาตุเจดีย์บนยอดดอยก็ได้แพร่หลายเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในภูมิภาคนี้ และกษัตริย์ล้านนาก็สามารถเข้าควบคุมกลุ่มชุมชนต่าง ๆ โดยผ่านพุทธศาสนา สร้างความเชื่อที่เป็นหนึ่งเดียวกันทั้งพระราชอาณาจักร

ในสมัยพระเจ้าติโลกราช มีความจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนการปกครองให้เป็นแบบรวมศูนย์อำนาจ กลวิธีที่ใช้ในการรวมศูนย์อำนาจนั้นมีทั้งกลยุทธ์ทางการเมืองและอาศัยความเชื่อทางศาสนา โดยอาศัยความเชื่อทางพุทธศาสนาพระองค์ใช้แนวคิดที่แพร่หลายในช่วงเวลานั้น แนวคิดนี้แพร่เข้ามาในล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 ปรากฏชัดในสมัยพญาเกือนา ที่เน้นการปกครองตามแนวพุทธศาสนา มุ่งสร้างและสะสมบุญบารมีทางศาสนาเพื่อเป็น "พญาธรรมิกราช" ในคติธรรมราชา แนวคิดนี้เน้นการเป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรมตามคติพุทธศาสนา กษัตริย์จะปฏิบัติตามที่ถือว่าเป็นความดีงามในกรอบพุทธศาสนา ทำหน้าที่ทำนุบำรุง และส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้แพร่หลาย จึงมีการสร้างและบูรณะวัดขึ้นมากมาย เป็นการแสดงถึงการสร้างบุญอันยิ่งใหญ่และสะสมบารมีและอำนาจทางการเมือง

ในสมัยนี้ ยังได้มีการขยายพระเจดีย์หลวงกลางเมืองเชียงใหม่ ให้มีขนาดใหญ่และสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้พระเจดีย์หลวงโดยอัญเชิญพระรัตนปฏิมา(พระแก้วมรกต)จากเมืองลำปางมาประดิษฐานไว้ที่ฐานของเจดีย์หลวงด้านทิศตะวันออก เจดีย์หลวงในสมัยพระเจ้าติโลกราชจึงเปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุ สัญลักษณ์ของศูนย์กลางจักรวาลและศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองเชียงใหม่ตามระบบความเชื่อเรื่องจักรวาลของพุทธเถรวาทลัทธิวาทสว

และมีการสร้างลัทธิการบูชาพระบรมธาตุ โดยสร้างเครือข่ายบูชาพระธาตุและสถาปนาพระธาตุหลักประจำเมือง ลัทธิการบูชาพระธาตุได้กลืนความเชื่อเดิมมาเสริมและย้าอำนาจของกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ เพราะพุทธศาสนาได้สร้างตำนานให้เหล่าวิญญาณศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นหันมายอมรับพระรัตนตรัย ก็เปรียบเสมือนว่าพุทธศาสนาและกษัตริย์ผู้เป็นองค์อุปถัมภ์พระศาสนาเข้ามาในระดับสูงกว่าไม่ได้เข้ามาทำลายสิ่งที่มีอยู่เดิม ทำให้ชุมชนยอมรับอำนาจเหนือกว่าได้ง่าย และสามารถสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกัน เป็นการง่ายต่อการสร้างความเป็นเอกภาพให้กับอาณาจักร ความเชื่อนี้มีมาตั้งแต่สมัยพระธาตุหริภุญชัย แต่ในสมัยพระเจ้าติโลกราชพระองค์ย้ายการนับถือบูชามากยิ่งขึ้น ด้วยวิธีนี้พระองค์สามารถเข้าถึงแหล่งอำนาจโดยผ่านอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมธาตุ แล้วอ้างอำนาจเหนือลัทธิการเคารพบูชาผีประจำเมืองอีกต่อหนึ่ง

จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ พบว่า ผังพุทธาวาสของวัดหลวงในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในดินแดนที่เรียกว่า "ล้านนา" ที่มีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ผังพุทธาวาสของวัดหลวงมีการวางตำแหน่งสถาปัตยกรรมสอดคล้องกับเรื่องทิศ โดยมีองค์เจดีย์เป็นศูนย์กลาง มีวิหารตามทิศสำคัญ ผังรูปแบบเช่นนี้พบในเขตเข้มข้นทางวัฒนธรรม คือที่เมืองศูนย์กลาง และขยายตัวเข้าครอบคลุมเมืองสำคัญใกล้เคียง เพื่อสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันให้เกิดขึ้น การวางผังแบบจักรวาลคติ เป็นรูปแบบที่จะพบในการจัดผังของวัดหลวงเพราะเป็นการสร้างตำแหน่งศูนย์กลางให้เกิดขึ้น สอดคล้องกับการปกครองที่มีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางอำนาจ เพราะเขาพระสุเมรุเป็นตำแหน่งของศูนย์กลางจักรวาล การกระทำพิธีกรรมทางศาสนาใด ๆ โดยกษัตริย์ที่วัดหลวงจึงเปรียบเสมือนพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ ณ ศูนย์จักรวาล เป็นการตอกย้ำถึงพระราชอำนาจ

จากการศึกษาเอกสารที่กล่าวถึงผังพุทธาวาสของวัดเจดีย์หลวงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 พบว่า นอกจากที่พระเจ้าติโลกราชโปรดให้บูรณะพระเจดีย์หลวงให้มีขนาดสูงใหญ่แล้ว ยังโปรดให้สร้างวิหารหลวง และก่อกำแพงทุกด้าน แล้วสร้างบริเวณทั้งสี่ด้าน วิหารเป็นที่ไว้พระพุทธรูปก็มีทั้งสี่ด้าน และให้ก่อโขงประตูอันใหญ่ ทำให้พื้นที่พุทธาวาสของเจดีย์หลวงมีลักษณะเป็นระบบแกนมีศูนย์กลาง และมีวิหารทิศ แสดงลักษณะที่เป็นศูนย์กลางทางจักรวาลตามคติพุทธศาสนาอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

ที่วัดสวนดอก พบคติการสร้างผังระบบจักรวาลที่เห็นได้ชัดเจนจากการสร้างเจดีย์พระธาตุที่มีเจดีย์บริวารล้อมรอบแปดทิศ วัดสวนดอกจึงมีคติจักรวาลชัดเจนในการสร้างเจดีย์ประธานและเจดีย์บริวาร แต่ในการวางผังไม่พบหลักฐานเอกสารชั้นต้นที่กล่าวถึงการสร้างวิหารทิศ

ผังพุทธาวาสของวัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่เป็นประธาน และพบวิหารลายคำด้านทิศใต้ ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญในเมืองเชียงใหม่ ในการวางตำแหน่งวิหารลายคำแสดงถึงการให้ความสำคัญกับทิศใต้ตามคติจักรวาลแบบพุทธที่จะไม่พบในจักรวาลคติแบบฮินดู คติจักรวาลแบบพุทธเชื่อว่าทิศใต้เป็นทิศสำคัญ เพราะเป็นทิศของชมพูทวีป ทวีปของมนุษย์ ทวีปเดียวสำหรับผู้ที่จะมาบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้ามาประสูติ ตรัสรู้ และประกาศศาสนา

ผังวัดมหาโพธาราม การสร้างสถูปมหาสถานที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องทิศ โดยที่มีคติจักรวาลเป็นคติเสริม คติหลักเพื่อเป็นสถานที่แสดงสัญลักษณ์ของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า การสร้างสถูปมหาสถานในวัดมหาโพธาราม และมีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ที่วัดนี้ สะท้อนบารมีและอำนาจทางการเมืองในสมัยพระเจ้าติโลกราช ด้วยการส่งเสริมศาสนาถือว่าเป็นหน้าที่ของ "พญาธรรมิกราช" ในคตินิธรรมราชา

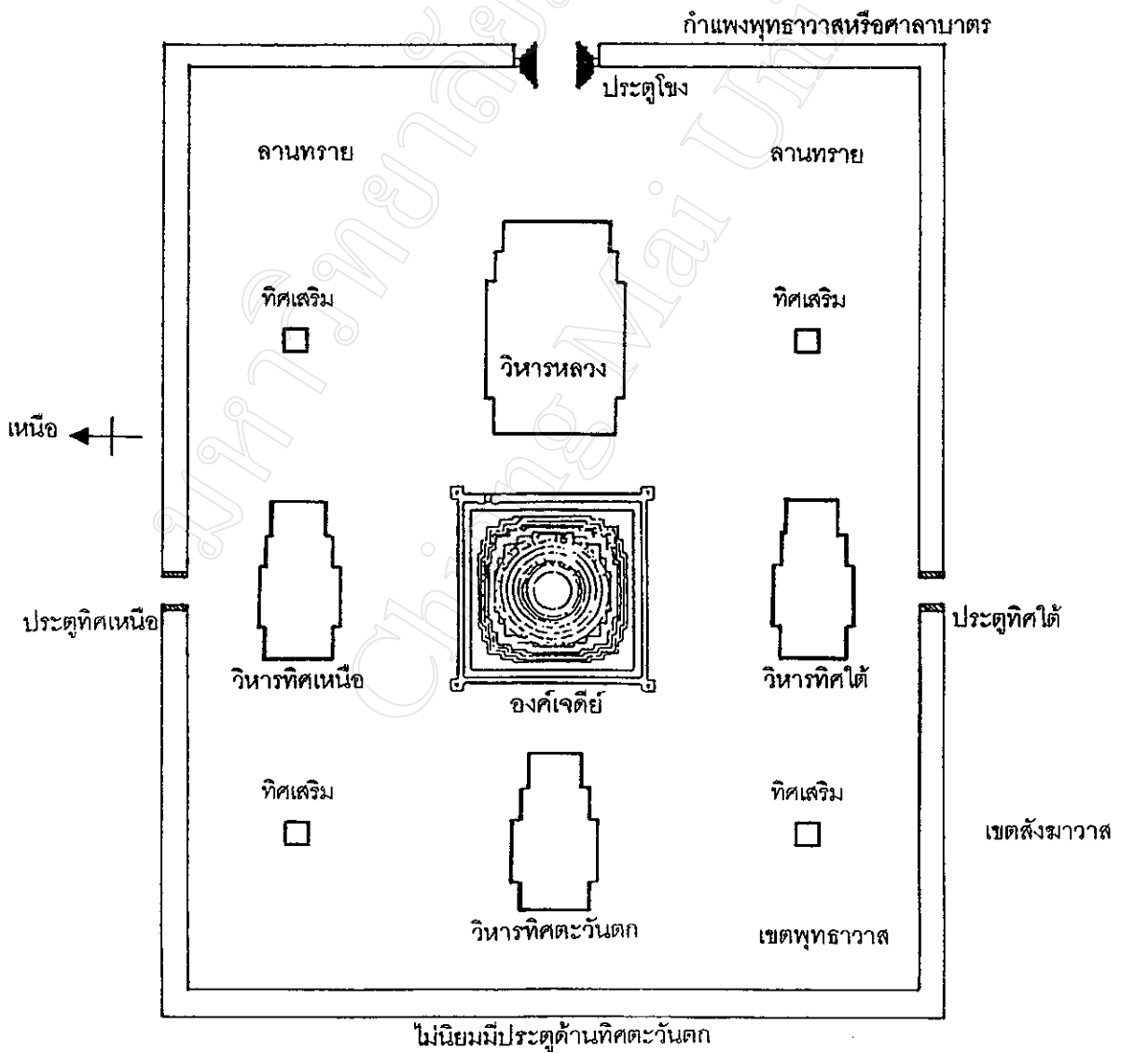
นอกจากที่เมืองศูนย์กลางคือ เมืองเชียงใหม่ ที่พบการวางผังพุทธาวาสของวัดหลวงแบบจักรวาลคติแล้ว เมืองสำคัญคือ เมืองหริภุญชัยซึ่งมีวัดพระธาตุหริภุญชัย และเมืองลำปางซึ่งมีวัดพระธาตุลำปางหลวง พบการวางผังพุทธาวาสแสดงจักรวาลคติอย่างชัดเจน มีการสร้างวิหารสำคัญครบสี่ทิศ และพบความคล้ายคลึงกันขององค์ประกอบในการวางผังสถาปัตยกรรม คือในผังวัดพระธาตุหริภุญชัย พบวิหารพระพุทธรูป เป็นวิหารทิศใต้ ซื่อเดียวกับวิหารพระพุทธรูปด้านทิศใต้ของวัดพระธาตุลำปางหลวง แสดงการให้ความสำคัญกับทิศใต้เช่นเดียวกับผังวัดพระสิงห์เมืองเชียงใหม่

ในสมัยพระเจ้าติโลกราช พระองค์ได้เสด็จไปฟังธรรมเทศนาและกระทำการกัลปนาตามหัวเมืองต่าง ๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะหัวเมืองสำคัญคือ เมืองหริภุญชัย และเมืองลำปาง การกระทำดังกล่าวย่อมมีส่วนสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์กับบรรดาเจ้าเมืองให้ใกล้ชิด และยังเป็น การตรวจตราหัวเมืองอีกด้วย และในสมัยของพญาแก้วดูจะเป็นสมัยที่กษัตริย์ใช้บทบาททำนุบำรุงศาสนาในหัวเมืองอย่างมาก พบว่าพญาแก้วได้เสด็จไปบำเพ็ญพระราชกุศลในหัวเมืองต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง อีกทั้งยังควบคุมการกัลปนาผู้คนให้แก่วัด โดยกำหนดว่า เมื่อเจ้าเมืองจะอุทิศแรงงานไพร่ให้เป็นแรงงานวัดจะต้องได้รับพระราชานุญาตเสียก่อน ซึ่งก่อนหน้านั้นไม่ต้องขอพระราชานุญาต และในส่วนพระองค์ก็ทรงอุทิศแรงงานคน ที่ดิน และผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้แก่วัดตามหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งราชอาณาจักร ซึ่งนอกจากจะแสดงว่าพระองค์เป็นราชาที่ทรงธรรมแล้วยังสามารถลดอำนาจของเจ้าเมืองได้ระดับหนึ่ง เราจะพบผังพุทธาวาสแบบจักรวาลคติในวัดพระธาตุหริภุญชัยและวัดพระธาตุลำปางหลวง เพราะ 2 เมืองนี้เป็นเขตการปกครองโดยตรงของเมืองเชียงใหม่ แสดงถึงการแผ่อำนาจของกษัตริย์เมืองเชียงใหม่

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 พบการสร้างกำแพงล้อมผังพุทธาวาสของวัดหลวง ที่มีหลักฐานชัดเจนทั้งทางวัตถุและเอกสารว่าถูกสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลกราชในวัดหลวงหลายวัด อาทิ วัดเจดีย์หลวง วัดมหาโพธาราม วัดพระธาตุหริภุญชัย และวัดพระธาตุลำปางหลวง โดยกำแพงนี้เป็นสัญลักษณ์แทนความหมายของกำแพงจักรวาล และกำแพงพุทธาวาสนั้นมีประตูทางเข้าออกที่เรียกว่า ประตูโขงหรือซุ้มโขง เป็นสถาปัตยกรรมเฉพาะที่พบในเขตวัฒนธรรมล้านนาและจะพบในวัดหลวงสำคัญเท่านั้น รูปแบบของสถาปัตยกรรมและลวดลายประดับของซุ้มโขงเปรียบเสมือนเป็นจักรวาลย่อยที่ประกอบเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลใหญ่คือผังวัดหลวงภายในกำแพง กำแพงพุทธาวาสจึงเป็นการสร้างขอบเขตให้เกิดเป็นจักรวาล ๆ หนึ่ง สร้างสรรค์ระบบระเบียบทางพื้นที่ขึ้นมาจากความไร้ระเบียบ หรือการสร้างเขตทำให้พื้นที่ภายในเกิดมีความหมายศักดิ์สิทธิ์ และซุ้มโขงก็คือทางเข้าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ในความหมายของคติจักรวาลทางพุทธศาสนา

คติจักรวาลในการวางผังวัดหลวงล้านนาไม่ได้เกิดขึ้นในช่วงเวลาสั้น แต่เกิดจากการสะสมแนวคิด โดยพัฒนาการชัดเจนในช่วงพระเจ้าติโลกราชถึงพญาแก้ว พบการบูรณะวัดหลวงสำคัญหลายแห่งให้ผังพุทธาวาสมีความเป็นผังแบบจักรวาลคติที่ชัดเจน

รูปแบบการวางผังแบบจักรวาลคติของวัดหลวงล้านนาที่ครบสมบูรณ์ตามแนวคิดทางพุทธศาสนาในช่วงเวลานั้น สันนิษฐานว่าจะเป็นรูปแบบดังต่อไปนี้คือ มีองค์เจดีย์เป็นศูนย์กลาง วิหารทิศ 4 ทิศวางตามแนวแกนที่สัมพันธ์กับองค์เจดีย์ โดยวิหารหลวงจะอยู่ด้านทิศตะวันออกเป็นอาคารหลักในการประกอบศาสนพิธี ในทิศเสริมตามทิศเฉียง 4 ทิศอาจจะพบเป็นตำแหน่งของวิหาร, หอไตร, หอระฆัง, หอพระพุทธรูป, ต้นไม้, บ่อน้ำ, ภูมิทัศน์ โดยพื้นที่ทั้งหมดเป็นทราย มีกำแพงรอบผังเรียกว่าศาลาบาตร ประตูทางเข้าออกมี 3 ด้านโดยมีประตูโขงทางด้านทิศตะวันออก เขตสังฆาวาสมักจะพบอยู่บริเวณทิศใต้ของผังพุทธาวาส ตามแนวคิดของพุทธศาสนาลังกาวงศ์

The cloister plan of typical Lanna Monastery ผังพุทธาวาสวัดหลวงล้านนาในอุดมคติ

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 นอกจากวัดหลวงจะเป็นศูนย์กลางทางศาสนาในยามบ้านเมืองสงบแล้ว ในยามสงคราม วัดหลวงเป็นสถานที่ที่สามารถสร้างความปลอดภัยในการรวมกำลังพล โดยสังเกตจากการสร้างกำแพงพุทธาวาสของวัดหลวงล้านนา พบว่ามีความมั่นคงมาก เป็นกำแพงทึบหนา มีทางเข้าออกตามทิศหลักด้านละหนึ่งประตูเท่านั้น ไม่มีการเจาะกำแพงเป็นช่องลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าใช้สอยสำคัญยามศึกสงครามของวัดหลวงคือ นอกจากจะเป็นสถานที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อสร้างขวัญกำลังใจแล้ว ยังเป็นแหล่งรวมกำลังพล กำแพงซึ่งมีหลังคาคลุมสามารถใช้เป็นที่พักได้ พันธรายสามารถใช้ในการหุงหาอาหาร และพบว่าภายในผังพุทธาวาสจะมีบ่อน้ำอยู่ด้วยเสมอ

ล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นสังคมศักดินา ไพร่ในสมัยโบราณผู้ที่เป็ชนชั้นผู้น้อยในระหว่างพิธีกรรมสำคัญอาจจะไม่มีสิทธิเข้าวิหารหลวง ชนชั้นผู้น้อยในสมัยนั้นควรจะอยู่ที่ศาลาบาตร กรณีมีงานใหญ่จะสร้างเป็นผามหรือประรำชั่วคราว

ดังนั้น ในการประกอบพิธีกรรมในวิหารโดยผู้นำหรือกษัตริย์ล้านนา ผู้ที่เป็นไพร่พลจะนั่งเรียงตำแหน่งใหญ่ผู้น้อยเรียงลงไป แต่ไพร่พลสามารถมองเห็นความเป็นผู้นำได้จากทุกทิศ เนื่องจากเป็นวิหารโถง ช่วยสร้างภาพพจน์ให้กษัตริย์ระหว่างพิธีกรรม

เมืองเชียงตุง เป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์กับเมืองเชียงใหม่อย่างแน่นแฟ้น โดยตำนานกล่าวว่าผู้ปกครองเมืองเชียงตุงเป็นเชื้อสายของพญามังรายเช่นกัน และทางพุทธศาสนา นับได้ว่าพุทธศาสนาในเมืองเชียงตุงเป็นการรับผ่านเชียงใหม่ทั้งสิ้น

การศึกษาผังวัดหลวงเมืองเชียงตุงได้เลือกศึกษาวัดพระธาตุจอมคำ วัดหัวข่วง วัดเชียงยืน วัดยางกวง และวัดป่าแดง เป็นกลุ่มตัวอย่าง พบว่าวัดหลวงที่สร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-21 วิหารหลวงหันหน้าไปทางทิศตะวันออกอยู่ในแนวแกนเดียวกับองค์เจดีย์ ไม่มีการแบ่งแยกเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสออกจากกันจะรวมเข้าอยู่ในกำแพงเดียวกัน โดยพระภิกษุจำพรรษาในอาคารที่เรียกว่า “โรง” เป็นอาคารขนาดใหญ่ติดกับวิหารหลวงด้านใดด้านหนึ่ง วิหารหลวงจะเป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่สามารถรับผู้คนที่เข้ามาทำพิธีกรรมได้จำนวนมาก ไม่มีการสร้างวิหารน้อยหรือวิหารทิศขึ้นมาเสริม ดังนั้นจึงพบว่าเชียงตุงไม่มีคติการสร้างวิหารทิศสำหรับไว้พระพุทธรูปเหมือนกับล้านนา เพราะชาวเชียงตุงประดิษฐานพระพุทธรูปทั้งหมดไว้ในวิหารหลวง

การที่วิหารหลวงและองค์เจดีย์ของวัดหลวงเมืองเชียงตุงวางตามแนวแกนตะวันออก ชาวเชียงตุงเชื่อว่าเป็นการถือคติวางหันหน้าวิหารไปทางทิศตะวันออกตามพระพุทธรูปเจ้าในช่วงเวลาที่พระองค์ตรัสรู้ พระพุทธรูปที่บ้านของชาวเชียงตุงก็จะหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเช่นกัน และการที่เจดีย์อยู่ด้านหลังวิหารเชื่อว่าเป็นคติที่ถือมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศก

คติการวางผังของวัดหลวงในเชียงตุงคล้ายกับคติการวางผังของวัดราษฎร์ในล้านนาที่ไม่พบการใช้องค์เจดีย์เป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุที่ชัดเจนเท่าที่พบในผังวัดหลวงล้านนา แต่ใช้วิหารหลวงที่มีพระพุทธรูปประธานเป็นศูนย์กลางของผัง และไม่เน้นการสร้างกำแพงแบ่งเขตพุทธาวาส

การที่ไม่พบการวางผังแบบจักรวาลคติชัดเจนในวัดหลวงเมืองเชียงตุงเมื่อเปรียบเทียบกับเมืองหริภุญชัยและเมืองลำปางในล้านนา เป็นการสอดคล้องกับพระราชอำนาจของกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ที่ไม่ได้มีพระราชอำนาจมาถึงบริเวณนี้โดยตรง แม้กษัตริย์เชียงใหม่จะสามารถยึดหลายเมืองในกลุ่มของแคว้นเชียงตุง แต่เป็นเมืองชายแดนที่มีสิทธิ์เดิมที่ในการปกครองตนเอง เมืองเชียงตุงจึงเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับล้านนา แต่ไม่ใช่ในพระราชอำนาจโดยตรงของเชียงใหม่

ประกอบกับเมืองเชียงตุงมีสภาพการปกครองเป็นชุมชนขนาดเล็กที่ไม่ได้เป็นอาณาจักร ผู้นำจึงได้เลือกใช้แบบแผนการวางผังวัดที่เหมาะสมกับชุมชนของตนและเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ของเมือง ดังนั้นคติการวางผังวัดหลวงแบบจักรวาลคติจึงไม่ได้รับการต่อยอดหรือนำมาใช้จากชนชั้นปกครอง แม้คตินี้จะมาพร้อมกับพุทธศาสนาที่รับผ่านเชียงใหม่ก็ตาม การจัดผังวัดหลวงของเมืองเชียงตุงจึงแสดงให้เห็นถึงสภาพการเป็นเมืองชายขอบวัฒนธรรมของล้านนา